

hetőségei Szegedy-Maszák Mihály Kemény Zsigmond-könyve recenziójában.

E helyütt csak Bori Imre kettős kötetének – *A magyar irodalom modern irányai I-II* – bírálataira térünk vissza, néhány reflexió erejéig. Gerold igen pontosan jelölte ki e könyvek tudománytörténeti helyét, amikor ezt írta: „»Visszafelé-olvasásnak« neveztem Bori Imre módszerét, olyan szemléletnek, amely a szár felől, a virágok ismeretében keresi a gyökereket, sőt a csírát próbálja megtalálni.” (158.) Meg kell azonban jegyeznünk, hogy – az egyéni olvasatnak kijáró tiszteleten kívül – más nemigen igazolja (azóta sem) Borinak azt a megállapítását, hogy Arany János, Madách Imre és Jókai Mór életműve nem lezár-összefoglal egy korszakot, hanem a modernség előfutárának tekinthető, vagy legalábbis – Gerold szebb szavával – „modernségnyomok” lehetők fel bennük szép számmal. A XIX. századközép magyar irodalmának ez a második „elperlése” a korstílusoktól (a nagyrealizmus korábbi, hasonló kísérlete után) kétségkívül jószándékú igyekezet, ám az ilyen kísérletek gyakorisága a nemzeti és irodalmi önismeret fogyatékoságaira, önbizalomhiányára utal. A drámai költemény, az eposz, a ballada nem tekinthető korszerű műfajnak az 1860-as évek után; az egyes alkotókkal kapcsolatban pedig az ellenérveket tekintélyes filológiai apparátus támogatja. Ha meggondoljuk például, hogy annál az Arany Jánosnál, aki egész epikájában és balladaköltészetében fáradhatatlanul kutatta az érzelmek és szenvedélyek fizikai kifejeződésének és irodalmi ábrázolhatóságának

mesterségbeli problémakörét, a szerelem hasonló rajzát nem kell feltétlenül a századvég szecessziós erotikája felől megközelíteni (idézve: 154.). Elfogadva Horváth János Borinál is kiindulásként szerepeltetett megállapítását az 1860 körüli „politikai kettészakadás”-ról, azt inkább a két elmaradt nemzedékváltással magyarázzuk. Amíg 1828-ban Kazinczy és Kisfaludy Károly kézfogásában, 1846-ban Vörösmarty és Petőfi együtt-szaválásában értékmentő nemzedékváltás zajlott irodalmunkban, addig 1863 táján (valóban erős politikai motivációval) elmaradt az új generáció színrelépése – jelenlétükhöz újraolvasandó például Zilahy Károly Petőfikönyve és *Tragédia*-kritikája; 1877/78-ban viszont esztétikainak álcázott irodalompolitikai okok készítették az öreg, beteg, Toldy katedróját át nem vállalt, félvak Aranyt pajzsként maguk előtt tartó Gyulai-csoportot arra, hogy egyetlen röpke év leforgása alatt kritikai értelemben leszámoljanak a versesregény fiatal művelőivel, az újromantikus drámaírókkal és a kozmopolitának bélyegzett lírikusok csoportjával. Valóban kettészakadás ez, ami szükségszerűen vezetett el oda, hogy Ady verselgető falusi nótáriusnak tekintette Aranyt, akinek követői és rajongói meg ugyanazzal a jelzővel illették a nyugatosokat, mint 1877-ben Reviczky Gyulát.

Gerold László könyve izgalmas olvasmány: továbbgondolásra készlet, olykor vitára ingerel, de mindenképpen érdeklődést kelt szerzője újabb művei iránt.

Kerényi Ferenc

S. VARGA PÁL: A GONDVISELÉSHITTŐL A VITALIZMUSIG

A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1994. 334 l. (Csokonai Könyvtár, 2.)

Immár a második kötete jelent meg a sorozatnak, amely a debreceni egyete-

men folyó műhelymunka eredményeit összegzi. Az első Debreczeni Attiláé

(Csokonai, az újrakezdések költője, Debrecen, 1993), a jelen vállalkozás S. Varga Pál monográfiája a 19. század (illetve főként annak második fele) líratörténetének egyes aspektusairól.

A „debreceni iskolát” – amint azt a borító kísérszövegéből megtudjuk – Barta János és Bán Imre munkásságától kezdve „jellemzi az elmélyült esztétikai és filológiai munka egysége, az irodalom és az emberi lét kérdéseinek egymással összefüggő vizsgálata, valamint a széles körű tájékozódás.” S. Varga könyve eleget tesz a műhely szellemi célkitűzéseinek: az elemzés módszertana messzemenően támaszkodik a filozófiatörténet és az irodalomelmélet eredményeire, s a felhasznált szövegek mennyisége – tanú a kilenc oldalas verscímmutató – szintén tiszteletet parancsoló. S. Varga elolvasta nemcsak az irodalmi hagyomány által számon tartott műveket, hanem a korszak másod-, sőt harmadvonalának lírai termését is. Bárd Miklós, Darmay Viktor, Szentessy Gyula és a többiek műveiben jó szemmel fedezte fel azokat a topológiai általánosításokra alkalmas vonásokat, melyek segítségére voltak a korszak líratörténeti jellegzetességeinek meghatározása során.

A hely szelleméből eredő meghatározottságán túl a szerző – nem kevésbé vállaltan – sok szállal kötődik Németh G. Béla „budapesti” iskolájához is. Az alapos germanista erudíció, a terminológiai újszerűsége és egyénítésre valló (bár nem féltetlenül mindig sikeres) törekvés, továbbá a nagy látószög mutatják, mennyit köszönhet S. Varga ezeknek a tanulóéveknek.

Mindamellettséglepően új, önálló gondolati konstrukcióval van dolgunk. Érénye a monográfiának az, amiért S. Varga, egyikében zsargonja testetlenségében némiképp lebegő mondatainak, szinte mentegetőzik, mondván, „vállalnia kell tehát, hogy az irodalomtörténeti hagyomány tiszta kontúrjai olykor el-

mosódnak az elemzésben, s annak a lehetőségét is, hogy az irodalomtörténet ténylegesen megvalósuló új horizontja esetleg más relevanciákat érvényesít majd.” (11.)

S. Varga nemcsak elveti a mára már valóban korszerűtlen, ilyen-olyan ideológikus szempontot érvényesítő teleológikus irodalomfelfogást, hanem egyúttal – ez kevésbé magától értetődő újítás – a feje tetejéről a talpára (esetleg, ízlés szerint: *vice versa*) állítja azt a hagyományt, amely a magyar irodalmat művek szűkebb vagy tágabb korpuszának tekinti. S. Varga a teremtő – roszszabb esetben: versfaragó – szubjektum történetét vizsgálja, és a történet sajátos kontúrjai a rendelkezésre álló szövegeken keresztül rajzolódnak ki. (Ez csak durva közelítéssel felel meg annak, amit a vers keletkezéstörténetének alkotáslélektani összetevőiként szoktunk emlegetni.)

Az elemzéseket megalapozó bölcséleti és irodalomelméleti bevezető felidézi azoknak a szellemi kalandoknak a sorát, melyeken keresztül a szerző könyvének alapkoncepciójáig eljutott. Ugyanakkor e bevezető nem mentes ellentmondásoktól, és ennek súlyos következményei vannak a szerkezetre nézve, ami az egyes portrékat hordozza. Ennek körüjárása megéri a fáradságot: a 19. század intellektuális történetének alapkérdéseiről van szó.

A könyv – amint az alcím mondja – a *világképről* szól. S. Varga előljáróban a terminus heideggeri értelmezését idézi: „»A világkép lényegi értelemben [...] nem a világról alkotott képet jelenti, hanem a képként fölfogott világot. A létezőt a maga egészében most úgy értelmezzük, hogy akkor és csak akkor létező, ha az elképzeltő-létrehozó ember állítja.« Világkép akkor születik tehát, úgymond – folytatja S. Varga –, ha az ember szubjektumként szembeállítja magát az objektívnek fölfogott világgal. Vagyis voltaképpen csak az európai

gondolkodás karteziánus fordulata óta érvényes e fogalom [...]” (13.) S. Varga indokolatlanul hivatkozik Heideggerre, hiszen éppen az általa elvetett világkép-definíciót fogadja el, amely szerint az nem egyéb, mint a megismerő szubjektum világról alkotott képe.

Ennek megfelelően vázolja a megismerő szubjektum történetét a görögöktől Heideggerig. Eközben becsúszik egy jelentős, a könyv alapkonceptiójára kiható levezetésbeli hiba, amelyet a szerző a szövegben elrejt, és az olvasóra bízva nemcsak azt, hogy el ne tévelyedjen, hanem azt is, hogy őt e veszélyek fel nem ismerése alól felmentse. Mégpedig abban a bekezdésben, amely Nietzsche-ről és a pozitívizmusról szól:

”Ez a helyzet [ti. hogy „az objektivisták szemléletű» tudós«-filozófus nem kiiktatja, csupán letagadja önnön szubjektivitásának jelenlétét az ismeretben” (26.)] különösen a humán tudományokban s filozófiai megalapozásukban vált tarthatatlanná a XIX. század végére. Innen érthető Nietzsche lázadása, aki mindenfajta ismeretelméleti aggályoskodást félrelökve látott neki a »szókratészi kultúra« lerombolásához s a lét és tudás ősi »dionüszoszi« azonoságának helyreállításához. Ám [kiem. G. G.] a történelemről vagy az irodalom történetéről gondolkodó elmék végül is hiába próbálkoztak a »magasabbrendű« pozitívizmus objektivisták módszerével, az eredmény halványnak bizonyult.” (27.)

Első olvasatban a bökkenő: az ellentétes kötőszó miatt úgy fest, mintha S. Varga azt a képtelenséget akarná állítani, hogy amit Nietzsche csinál, az lenne a pozitivisták módszere, aminek alkalmazásával hiába próbálkoztak. Ám minden bizonnyal nem erről van szó. Hanem inkább arról, hogy S. Varga nem válaszítja szét azt az egységes tradíciót, ami Nietzsche felléptével visszavonhatatlanul meghasonlik önmagával: azt akarja, a könyv belső világában ne je-

lenjen meg felismerésként az a tény, hogy a nietzschei pillanatban tudomány és filozófia útjai elváltak egymástól.

Alighanem azért, mert így követheti az anyag zömének elemzése során az elsődlegesen vállalt módszertani szempontot: a szubjektumnak mint tisztán megismerő szubjektumnak a Nagy Kognitív Abakusz abszolút objektív, illetve szubjektív ütközői között való tologatását. (Emiatt lehetséges, hogy S. Varga az objektum–szubjektum, lét–tudás, világ–világkép ellentétpárokat különösebb terminológiai aggályok nélkül egymás megfelelőiként használhatja.) A kitűzött – és elvégzett – feladat természetesen így is érdekesítő. Azonban itt lehetett volna kijelölni a munka határait. Ez nemcsak azt mutatta volna meg, ami még hátra van, de egyben magának a műnek is hasznára válhatott volna.

Nietzsche tehát, amint azt a Heidegger utáni hagyomány egybehangzóan interpretálja, feloldja a szubjektumot az erkölcs, a jog, a törvény – mindaz alól, aminek addig alávetett („*subjectum*”) volt. A Nietzsche előtti intellektust uralja az idő; e történeti megközelítés azonban a műből hiányzik. Efféle elemzések előkészítése és végrehajtása a vállalt feladatba természetesen nem fér bele. Ugyanakkor a műben a történetiségnek meg kellett volna jelennie, mert ennek hiánya elégtelenül alátámasztott következtetésekhez vezethet. Példa erre az, amelyik a reformkori literátusoknak a közeletben és a szabadságharcban való részvételére vonatkozik: „A népies-nemzeti irány leendő képviselőiben tovább fokozódott a gyötrő érzés, hogy a nemzeti történelem célelvűsége (s úgy a világ sorsának kedvező kimenetele) nem hat a bizonyosság erejével, ha – objektívításnak bizonyul, amelyet a költői élmény szubjektívítása igazol csupán, belső és külső világ kongruenciája révén. Alighanem ezért vettek részt a reformok és a forradalom

idején hivatalnokként, katonaként a haza »objektív« sorsának alakításában: csak ez kárpótolhatta őket a művészet világának elvalótlánodásáért – csak ez adhatott vissza valamit a »teremtett világ« történelmi célelvűségének elvesztett bizonyosságából, ha a »zseni« és a hivatalnok világának elkülönült horizontja egybeesett.” (85–6.)

Formálisan a mondat nem igaz megszorítások nélkül, hiszen nyilvánvalóan nem volt zseni minden versifikátor, aki a reformkorban a lantot pengette. A „zsenik” közül sem igaz Petőfire, hiszen S. Varga Petőfi-fejezete értelmében az ő számára egyáltalán nem vezetett el „a teremtet világ történelmi célelvűségé”. Aligha nem egyedül Aranya igaz a megállapítás, akinek az esetében a '48-as lapszerkesztést és az egyszeri aradi tűzkeresztséget tudatos döntés folyományának tekinthetjük.

A kötet gondolatmenetének a szempontjából vizsgálva a kijelentést, látható, hogy S. Varga elveti, anélkül hogy kifejezetten cáfolná, a szubjektumnak mint történetileg meghatározott szubjektumnak az értelmezését. Azaz ama posztulátumot, hogy a reformkor értelmiségije számára a maga felelőssége és feladata elsősorban a történetiségében létező közösség keretei közt artikulálódott: ez határozta meg irodalmi működését is, nem pedig az „esztétikai enkλάβé” létrehozásának megfellebbezhetetlen belső parancsa. (Mindannyiunk közös baja természetesen, hogy az általam itt visszhangzott fölfogás mintegy axiomatikus legitimitással fel-felbukkan és *hat* irodalomtörténet-írásunkban anélkül, hogy rendelkezésre állna a kérdés alapos körüljárása, amire hivatkoznunk, és amit esetleg cáfolni lehetne.)

A másik alapvető probléma, amelyre a Nietzsche és a pozitivisták közötti „ám” ráirányítja a figyelmet, az esztétikumé. Amint arról a bevezetés második és harmadik fejezete (‘Megalkotottság és játékszerűség’, ‘Az ismeretelmé-

leti objektivizmus hatása a költészetre’) tanúskodik, S. Varga alaposan ismeri a Nietzsche által ujjongva üdvözölt „dionüszoszi”, „archaikus tudatállapotú”, „előzetes létmegértésben levő” etc. etc. – egyszóval: *igazi* – művészet mibenlétét és hagyományát, és tudja, hogy ezt semmi egyéb, mint az esztétikum, vagyis a katarzist kiváltó szépség azonosítja, definiálja és legitimálja. Éz az elemzési szempont azonban – ami a *Weltbild* heideggeri meghatározásából valóban következne – a kötetben nem jelenik meg. Hiába tér el az elméleti bevezetés a hermeneutikának és az egzisztenciálanalitikának az ösvényére, a konkrét szövegelemzések *zömmel* a jó öreg Cartesius által kitaposott úton haladnak, mégsem támaszkodhatván ugyanakkor a „metafizika korszaka” szubjektumának történeti „alaphangoltságára”.

Mondom, *zömében*, hiszen a megismerő szubjektum vizsgálata mint elemzési módszer nem érvényesül következetesen a kötet egészében. Számos helyütt – főként a népnemzeti irány képviselőivel foglalkozó fejezetekben – visszatér a szerző a mű-, ill. értékközpontú, versforma- és tartalomszembe-szító elemzéshez, melynek módszertanát és lexicáját többek mellett S. Varga egyik mestere, Németh G. Béla kanonizálta, legvirtuózábban alkalmazván ezt a megközelítési módot.

Mert *A gondviselésihittől a vitalizmusig* nem utolsósorban önnön szerzője teremő szubjektumának fejlődéstörténeti tükrö: a fejezetek S. Varga irodalomtörténeti iskolája egyes klasszisainak fennmaradt tanúi. Az itt elvégzett témérdek munka – melynek értékét a konstrukció egészének milyensége *nem befolyásolja* – számtalan értékes hozzájárulással gazdagítja ismereteinket, sőt, mélyrehatóan átalakítja egyes szerzők – mint Vajda, Komjáthy vagy Czóbel Minka – egész költői portréját.

Ez utóbbi alkotókról írott fejezetei kétségkívül legkidolgozottabb részei

S. Varga monográfiájának. A szerző a költői eszköztár és képalkotás vizsgálatánál – amelyet hagyományosan és bevallottan Ady szimbolizmusának családfa-kutatása vezérel – előbbre helyezi a szubjektum és a megélt, az érzékekre gazdagon ható világ egymáshoz való viszonyának rekonstrukcióját. S. Varga empatikus interpretációja az elemi erővel feltörő, titkolt-bevallott élmény-, gyönyör- és boldogságvágygal, a *vitalizmussal* való viaskodásban találja meg a legfőbb közös vonást Vajda, Komjáthy és Czöbel Minka költészetében.

E belső, költőileg termékeny küzdelem során egyelőre erősebbnek bizonyulnak a tradicionális erkölcsi és mentális kódok. A vágyképzetek áthelyeződésének három lehetséges útja áll előtűnk. Amíg Vajdánál a bűnrel és kárhozattal való szembenézés nyújt feloldást, addig Komjáthy, aki érzékenyebb „az élményben feltárló dionüszoszi valóság démoni volta iránt” (216.), fokozatosan jut el a személyiség ezálta-

li kiteljesítéséről való lemondásig, a „tisza szellemiségig” (219.). Komjáthy-fejezetében S. Varga felhasználja a kéziratban maradt „szómágikus” töredékeket, „ösigéket” is, amelyeket azóta – a publikált és hátrahagyott költeményekkel együtt – kritikai igényű kiadásban megjelentetett, mintegy filológiai fedezeteként a monográfia vonatkozó részeinek (K. J., *Összes költeményei*. Bp., Unikornis, 1995).

Czöbel Minka esetében a szerző folytatója Pór Péter és Weöres Sándor törekvéseinek, akik újrafelfedezték a kortárs irodalomtörténet számára a nyírségi Anarcs elfeledett költőnőjét. Kevesebb figyelmet szentel az Aranyepigonnak, ehelyett olvasatában azt a folyamatot követhetjük nyomon, amelynek során „a frusztrált, elfojtott érzelmi készlet tagadásokon át mégis felszínre tör” (250.), ahogy a „negatív vitalizmus” a rút, a morbid, a pervertált iránti fogékonysághoz vezet.

Gámgó Gábor

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI. LEVELEZÉS III. (1876–1885)

Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Györffy Miklós. Budapest, Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, 1992. 827 [4] l.

Huszonegy esztendővel a Jókai-levelezés kritikái kiadásának első, tizenhéttel második kötete megjelenése után 1992-ben napvilágot látott az író 1876–1885 közötti levelezését közreadó harmadik kötet.

Az ebben az időszakban írott 345 levél több mint kétharmada, 271 első közlés: ez az arány hasonló a második kötetéhez, de a korábbiakhoz képest megcsappant a Jókai tollából származó levelek száma (mindössze 139), s ami a legfeltűnőbb: szinte teljesen hiányoznak a családi levelek. Szinte hihetetlen, hogy Jókai, aki 1860–1875 között 21 levelet írt Károly bátyjának, a következő tíz évben egyetlenegyét se küldött volna, vagy hogy Eszter néniétől, akivel

korábban rendszeresen levelezett, mindössze egyet kapott, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy utóbbinak Jókai által is nagyrabecsült férje, Vály Ferenc, e levelezés-kötet időhatárain belül eső időpontban, 1882-ben halt meg. Lehet, hogy egyszer megoldódik e rejtély, de ami a Hegedűs Sándorral, unokahúga férjével folytatott levelezést illeti, arra már most létezik lehetséges magyarázat. A sajtó alá rendező azzal az aláírással tette közzé Hegedűs fényképét, hogy „kötetünk időkorében 19 levelet kapott Jókaitól, de ő egyet se küldött”. Ez az állítás azonban aligha felel meg a valóságnak. Kevésbé valószínű ugyanis, hogy Jókai, aki több ízben írásban kért választ Hegedűstől,